

Mirko Ramovš
»Ko so s plesom gor jenjali ...«
(Oris porabskega plesnega izročila)

Autor v prispevku predstavlja plesno izročilo Porabja, in sicer prve podatke o njem, izvuir ter posamezne tipe in variante ter njegovo antropološko podobo.

The author writes about the dance tradition of the Porabje region, focusing on the first data on the subject, its origin, individual dance types and variants, and its anthropological character.

Sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta in Inštituta za slovensko narodopisje se na terenske poti skoraj niso odpravljali skupaj, tudi takrat ne, ko je Glasbenonarodopisni inštitut deloval v okviru Inštituta za slovensko narodopisje kot njegova sekcija. Eno od redkih skupnih raziskovanj je bilo odkrivanje ljudske duhovne kulture v Porabju. Naj bo ta prispevek o porabskem plesnem izročilu spomin na takratno skupno raziskovanje in vezilo Inštitutu za slovensko narodopisje ob njegovem zlatem jubileju.

1.

Ekipa Glasbenonarodopisnega inštituta v sestavi dr. Valens Vodušek, dr. Zmaga Kumer, Julijan Strajnar in Mirko Ramovš je Porabje prvič obiskala marca 1970 in raziskovanje nadaljevala v novembru istega leta, ko sta se navedenim raziskovalcem pridružila tudi sodelavca Inštituta za slovensko narodopisje dr. Niko Kuret in Helena Ložar. Isti sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta so se v Porabje vrnili v januarju in februarju 1971, ko se je zopet pridružila Helena Ložar, raziskovali nato še v februarju 1972 in delo zaključili leta 1973.¹ Sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta so zbirali in preučevali pesemsko, glasbeno in plesno izročilo, medtem ko sta se sodelavca Inštituta za slovensko narodopisje posvečala preučevanju mask in

¹ Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila. Ljubljana 1976. – V. V o d u š e k, Glasbenonarodopisni inštitut (1945–1971), Sekcija za glasbeno narodopisje ISN SAZU (1972–), str. 61–82.

šeg koledarskega ter življenjskega kroga. V istem času je v Porabju zbiral pripovedno izročilo dr. Milko Matičetov. Raziskovanje je potekalo v vseh porabskih vaseh: Gornji in Dolnji Senik, Slovenska ves, Sakalovci, Ritkarovci, Otkovci,² Andovci, Števanovci in Verica.

V času raziskovanja večina porabskih plesov ni bila več živa, spomin nanje pa je bil svež, zato jih je bilo mogoče zapisati, tudi njihove melodije so živeči godci še znali zaigrati. Zanimivo je, da so bili plesi v celoti zapisani le v Gornjem Seniku, medtem ko so bili v drugih vaseh zbrani samo podatki o repertoarju, priložnostih za ples in navadah ob plesu. Splošno v navadi sta ostala plesa *Rezka* in *Rozinka*, ki so ju zaplesali tudi na obeh svatbah,³ kjer so bili navzoči Helena Ložar, Julijan Strajnar in avtor prispevka. Tam sta sicer prevladovala valček in polka, zaradi navzočnosti svatov madžarske narodnosti je prišel na vrsto tudi čardaš. Med informatorji je treba posebej omeniti Ano, roj. 1912, in Lorinca Šuliča, roj. 1903, pd. Forjanova z Gornjega Senika, ki sta znala do najmanjših podrobnosti pokazati *štajeriš*, *Rezko*, *Rozinko* in varianto zibensrita *Ajns*, *cvaj*, *drav*,⁴ ter Marijo Šulič, roj. 1908, Julijo Škoper, roj. 1920, Hermino Kolas, roj. 1915, Ano Čuk, roj. 1941, in Veriško Gašpar, roj. 1940, vse z Gornjega Senika,⁵ ki so zaplesale še druge plese, zapele njihove melodije in povedale vrsto koreoloških podatkov. Melodije plesov so zaigrali godci Ferdinand Šulič z Gornjega Senika, roj. 1904,⁶ Jože Konkolič iz Andovec, roj. 1929,⁷ in Ištvan Makoš iz Sakalovec, roj. 1934.⁸

V virih ni nikakršnih oprijemljivih podatkov o porabskih plesih v preteklosti. Le domnevamo lahko, da se omemba plesa v delu J. V. Csaplovicsa *Croaten und Wenden in Ungarn* iz leta 1829⁹ nanaša tudi na Porabce. Avtor navaja: »Die Wenden haben keinen Nationaltanz, sondern sie behelfen sich entweder mit dem schnellen ungrischen, oder mit steyrischen Dreher.« Avtorjeva ugotovitev je značilna za opisovalce 19. stoletja, ki so v ljudskem izročilu iskali posebnosti, pri plesih so iskali »narodne«, »navadni« plesi jih niso več zanimali. Podatek je kljub temu dragocen, saj je iz njega razvidno, da so bili vplivi sosedov na porabski plesni repertoar v tistem času že znatni, čeprav glede na plese, ki so se ohranili do bližnje preteklosti, mnogo močnejši iz nemške Štajerske. Enako V. Bellosics v 4. zvezku *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* leta 1896¹⁰ ugotavlja, da Slovenci, ki živijo na Madžarskem, najraje plešejo »der steirische Dreher« in čardaš, a tudi polko. Navedeni deli sta tako doslej edini znani vir o porabskem plesnem izročilu, zato si je bilo mogoče njegovo podobo ustvariti le na podlagi raziskave med 1970 do 1972. Glede na starost informatorjev ta podoba predstavlja porabsko plesno izročilo v obliki, kakršna je živela nekako od konca 19. stoletja pa vse do šestdesetih let prejšnjega.

² Vasi Verica in Ritkarovci sta se leta 1951 spojili pod imenom Kétvölgy, vas Otkovci so 1937 združili s Števanovci.

³ Gornji Senik, 15.–16. 11. 1970 in 21.–22. 2. 1971.

⁴ Gornji Senik, 4. 3. 1970.

⁵ Gornji Senik, 22. 2. 1971.

⁶ Gornji Senik, 3. 3. 1970.

⁷ Andovci, 7. 3. 1970.

⁸ Sakalovci, 13. 11. 1970.

⁹ J. V. C s a p l o v i c s, *Croaten und Wenden in Ungarn*, Pressburg 1829, str. 116.

¹⁰ V. B e l o s i c s, *Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comit. – Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Ungarn (4. Band), Wien 1896, str. 269.

2.

Oris plesnega izročila more biti sila nepopoln, če ga ni mogoče podati na podlagi opazovanja in sodoživljanja. Tisto, kar se nam odkriva po redkih posameznikih, ki se plesov spominjajo in jih znajo zaplesati ali o plesih le še pripovedujejo, je bleda senca resničnega in polnokrvnega plesnega življenja. To, kar moremo zapisati in shraniti v arhivske predale, je le še osnovni obrazec najznačilnejših gibov nekega plesa. Ta obrazec pa je bil samo model v glavi plesočega, ki ga je v skladu s svojo sposobnostjo poljubno prenašal v obliko, lastno njemu, jo spreminjal in dodajal gibe iz trenutnega navdiha. Ti so živeli samo tisti trenutek in nato za vselej zamrli. Vse to bujno razcvetanje plesalčeve domišljije si lahko predstavljamo, saj zanj najdemo primerjavo v sodobnem plesnem življenju. Žal zmore pravo podobo trenutnih improvizacij ohraniti le oko kamere, zapisati jih ni mogoče. To dejstvo more biti opravičilo, da je podoba ljudskega plesa v preteklosti, nastala na podlagi pisnih virov in spominov redkih informatorjev, vedno le shematičen prikaz, katerega verodostojnost je odvisna od zanesljivosti informatorjev in znanja tistega, ki to podobo ustvarja. To velja tudi za porabsko plesno izročilo.

Na podlagi analize porabskega plesnega izročila ugotovljamo, da se v njem, podobno kot drugod na slovenskem narodnostnem ozemlju, mešajo sestavine dveh plasti: starejše in mlajše. V starejšo sodijo plesi, katerih izvir ni jasen, domneva se, da so del indoevropskega izročila, saj se podobne oblike pojavljajo pri vseh evropskih narodih in tudi drugod po svetu. Izvir plesov mlajše plasti pa je znan in mu je mogoče slediti, saj oblike, melodije in imena kažejo nanj. Večina je prevzeta od drugod, predvsem z Nemškega, kar je tudi časovno opredeljivo.¹¹

V plesno izročilo starejše plasti etnokoreologija uvršča vsako gibanje, ki ima obredni značaj, ne glede na to, ali je koreografsko izoblikovano ali ne.¹² Zato kot ples opredeljujemo gibanje večine pustnih likov, ki poskakujejo, tečejo, se vrtijo, potresavajo z životom ali se še kako drugače gibljejo. Podobno so se gibali porabski *fāšenki* (*fāšencke*, *maklāušte*, *norci*), ki so skupaj z babo (*Lenko*) obiskovali domove. Če v vasi ni bilo poroke, so vlekli bor ali plug (*plójek so vlejklj*). Enako velja za gibanje prekmurskega svatovskega vabovca pozvačina, ki ob vabljenju skače, ponekod dela zanj značilne geste, pleše pa tudi pred svatovskim sprevodom. V Sakalovcih v Porabju so vabovca imenovali *zvač*, v drugih porabskih vaseh pa je to vlogo, čeprav plesno manj izrazito, prevzel *drūžban*. Glede na gornjo opredelitev sodijo v plesno izročilo tudi drugi obhodi. V Porabju so ob novem letu hodili po hišah fantički in odrasli fantje *friškat* (*friškivat*, *pozdrávat*), voščiti sreče in zdravja, pri tem so »tepli« odrasle ali samo dekleta s »krapáči« – korobači, spletenimi iz osmih šib. Za tri kralje so prihajali popevat starejši fantje, navadno oblečeni v kralje in z zvezdo v roki. Na *miklōševo* ali *miklōuževo* so obiskovali hiše večji fantje, oblečeni v narobe obrnjene kožuhe, z larfami na glavi, ponekod eden z rogovi, z zvoncem za pasom in za seboj vlekli verigo. *Miklōši* so otroke obdarovali, dekleta pa lovili in jih vezali z verigo. Na predvečer goda sv. Lucije so hodile od hiše do hiše tri *Lucije*, ogrnjene v belo in s kupljeno masko na glavi. Prišle so molče v hišo, šle od enega do drugega in skušale vsakega objeti. Kdor se je branil, so ga namazale z apnom po licu. Zjutraj na *lucijino* pa so prihajali fantički *kokodákat*. S

¹¹ M. R a m o v š, Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem – Gorenjska, Dolenjska, Notranjska, Ljubljana 1992, str. 17.

¹² M. R a m o v š, n. d., str. 18–19.

seboj so prinesli slamo, jo stresli na tla, pokleknili nanjo in voščili, da bi kokoši nesle veliko jajc in zdravje gospodinji. V dnevih pred božičem so koledovali *betlehémški* (*betlehémščeki*, *betlehémeši*), trije dečki. Eden je imel v roki zakrivljeno pastirsko palico, drugi je nosil cerkvico z jaslicami, tretji pa je imel púšico in vanjo zbiral darove. Peli so božične pesmi, vendar madžarske, le izjemoma slovensko. V obredni obhod sodi tudi šega, da je nevesta pred poroko hodila po vasi pobirat darove – *podaráj*, nekoč so ji dajali jajca, predivo ipd., pozneje le še jajca in denar.¹³

Gibanje pustnih likov nikoli ne poteka po nekem ustaljenem koreografskem obrazcu, način gibanja določa tudi oprava, predvsem zvonci, saj ti lahko povzročajo velik trušč le s skakanjem in potresavanjem života. Podobno velja za koledniške obhode, katerih bistvena gibna prvina je hoja, ki je lahko hitra, počasna, zastajajoča ipd. Koreografsko trdnejši pa postane ples, ko se plesalci in plesalke primejo za roke, s čimer postane gibanje odvisno od tistega, ki vrsto sprijetih plesalcev vodi, čeprav pri tem sami koraki niso določeni. Ples je še vedno improvizacija, sicer vodena, vendar sodelujočim omogoča največjo mero gibne sprostitev. Med tovrstne plese spada tudi porabsko *pojútarnje*, ki je bil na vrsti ob koncu svatbe in je potekal enako kot drugod na Slovenskem, kjer je znan pod različnimi imeni, najbolj pogosto kot »kačo zviyat«, »kolo« ali »čindara«.¹⁴ Tudi v Porabju je morala vrsta plesalcev med plesom preteči del poti pod mostom dvignjenih sklenjenih rok dveh soplesalcev. O plesih starejše plasti tipa »kovtre šivat«, za katere je značilna stalno se obnavljajoča mostna figura, pa v Porabju ni podatkov. Pač pa so se otroci igrali igro »trden most«, ki so jo v Porabju imenovali *brv*.

Za plesno izročilo mlajše plasti je značilno, da so njegove pojavne oblike že izoblikovane, saj gibanje poteka po ustaljenem obrazcu, ki se glede na izvajalca lahko le deloma spreminja. Na Slovenskem plesi mlajše plasti niso samonikli, saj so bili prevzeti od drugod. Vzroki za prevzem niso jasni, očitno je proces zavračanja starega in prevzemanje novega potekal podobno kot danes, mladi rod želi novosti in ga vse staro ne zanima več, pri tem pa ima tuje prednost pred domačim. Proces prevzemanja je sicer potekal ves čas, močnejši pa je postal v 18. in 19. stol., ko sta se okrepila trgovina in obrtniška dejavnost, saj so se morali bodoči mojstri izpopolnjevati na tujem, od koder so prinašali različne novosti, med drugim tudi nove plese.¹⁵ Izvor plesov mlajše plasti dokazujejo že imena, ki so ostala tuja, vendar v popačeni obliki, enako njihove melodije, ki so se pozneje razvile v mnoge variante. Tudi plesi so redko ohranili izvorno obliko, večinoma so se iz nje razvile čisto samosvoje variante, v katerih izvir ni več razviden.

Med najstarejše plese mlajše plasti v Porabju sodi *štájeriš*. Ta po izvoru vzhodnoalpski ples, o katerem so na Avstrijskem prvi podatki s konca 17. stol., je na Slovenskem izpričan stoletje pozneje. Prvotno so ga plesali izmenjaje s petjem poskočnic in v taki obliki se je na Koroškem, v Zg. Savski dolini in v Zg. Savinjski dolini ohranil vsaj do 70. let 20. stol.¹⁶ Sicer pa so ga plesali brez petja poskočnic, enako tudi v Porabju, kjer je po 2. svetovni vojni utonil v pozabo, tako da so ga v 70. letih 20. stol. znali le še posamezniki in je bila zapisana ena sama varianta, in sicer na Gornjem Seniku. Je

¹³ M. K o z a r - M u k i č, Slovensko Porabje. – Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje, Ljubljana - Szombathely 1984, str. 69–71; N. K u r e t, Iz porabskih zapiskov. – Traditiones, 1, Ljubljana 1972, str. 195–203.

¹⁴ M. R a m o v š, n. d., str. 20.

¹⁵ M. R a m o v š, n. d., str. 17.

¹⁶ M. R a m o v š, n. d., str. 21–22.

posebnost, saj ni podobna drugim slovenskim in, kolikor je mogoče presoditi iz primerjalne literature, niti ne sosednim nemškimi štajerskim.¹⁷ Na sosednem Goričkem so štajeriš plesali, a se ga ne spominjajo več, enako ne drugod po Prekmurju. Iz istega obdobja kot štajeriš izvira zibenšrit, ki je bil v Porabju znan kot *sékster* ali po parafrazi *An, cvaj draj* ali *Ans, cvaj draj*.¹⁸ Že ime jasno kaže, od kod se je v Porabje razširil, po obliki se ples skoraj ne razlikuje od variant, ki so jih plesali na sosednem Goričkem in drugod na Slovenskem. Variante poljske mazurke so se z meščanskega parketa začele na podeželje širiti v 2. pol. 19. stol. in so na Slovenskem izpričane ob koncu istega stoletja. Najbolj se je razširila varianta z imenom mrzulin, ki so jo plesali tudi v Porabju, kjer so jo po parafrazi imenovali *Mrkevca, mrkevca*. Po plesnem obrazcu je podobna splošno znanim variantam, opuščeni so potrki, ki so sicer značilni zanje.¹⁹ Podobno kot mazurko so tudi šotiš od srede 19. stol. začeli na meščanskih plesiščih opuščati. Sprejelo ga je podeželje, tudi slovensko, kjer se je ohranil v različnih variantah in pod različnimi imeni vse do 2. svetovne vojne, v Prekmurju je kot sotiš živ še danes. Po osnovnem obrazcu je ples sestavljen iz dveh trikorakov (menjalnih korakov) po krogu naprej, ki jima sledi štirikoračni obrat. Temu obrazcu so dodane še druge prvine, predvsem potrki in ploski. Koreografsko najbolj razgibane so njegove variante na Goričkem, posebna je tudi sosedna porabska, ki je bila zapisana na Gornjem Seniku in so jo po parafrazi imenovali *Mic, Mic, Micika*.²⁰

Med najstarejše parne plese mlajše plasti moremo uvrstiti tudi *Marko skače*, imenovan po začetnem besedilu spremljajoče pesmi. Ta je prekmursko-porabska inačica pesemskega tipa, ki je razširjen po vsem vzhodnoslovenskem in hrvaškem kajkavskem območju. Pesem je bila nekdanj po svoji vlogi plesna, kar je razvidno iz njene metro-ritmične zgradbe.²¹ Da je to res, dokazuje opomba v Kúharjevem zapisu pesmi iz Bratonec: »Na tō pesen so inda radi plésali nikši jako iter plés.«²² V Prekmurju je bil ples v taki obliki že davno pozabljen, v Porabju (Gornji Senik) pa so zatrjevali, da so na to pesem plesali in ena od informatic ga je znala opisati in delno tudi zaplesati.²³ Po obliki je bil to ples s ploskanjem, pri čemer je moški ploskal pod kolenom dvignjene leve in desne noge, in hitrim vrtenjem para. *Marko skače* je kot spremljajoča pesem pri plesu z izbiranjem novejši pojav, nastal pred 2. svetovno vojno za potrebe takrat ustanovljene folklorne skupine v Beltincih.²⁴

Veliko skupino med plesi mlajše plasti, ki so se na Slovensko razširili v 2. pol. 19. stol. in pozneje, sestavljajo figuralni plesi, katerih značilnost je dvodelnost. Prvi del vsebuje neko figuro (ploskanje, potrkavanje z nogami ob tla, žuganje, priklanjanje, odskakovanje, posnemanje dela), drugi del pa je polka ali vrtenica (dvokoračno vrtenje na mestu). Taki plesi so bili doma tudi v Porabju. *Rozínka*, ples s sonožnim odskakovanjem ali dotikanjem tal s prsti neobtežene noge, je bil v 70. letih še živ, saj so ga plesali na svatbi.²⁵ Po obliki je soroden prekmurskim variantam z imenom

¹⁷ M. R a m o v š, Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem - Prekmurje in Porabje, Ljubljana 1996, str. 47-62.

¹⁸ M. R a m o v š, n. d., str. 68-73.

¹⁹ M. R a m o v š, n. d., str. 112-115.

²⁰ M. R a m o v š, n. d., str. 138-141.

²¹ Z. K u m e r, »Marko skače po zelenoj trati«. - Muzikološki zbornik, 7, Ljubljana 1971, str. 102-113.

²² Š. K ú h a r - V. N o v a k, Ljudsko izročilo Prekmurja, Murska Sobota 1988, str. 72.

²³ Opisala, zapela in ples pokazala Vera G a š p a r, roj. 1940. Zapisano v Gornjem Seniku 22. 2. 1971.

²⁴ M. R a m o v š, n. d., str. 24-30.

²⁵ Gl. op. 3.

točak.²⁶ Plesi s sonožnim odskakovanjem izvirajo iz nekdanjih plodnostnih plesov in so značilni predvsem za nemško govoreče dežele,²⁷ odkoder so njihove variante zanesli na Slovensko. Še desetletje po 2. svetovni vojni so plesali *Mati ptice pečejo*, varianto špicpolke, plesa z žuganjem in ploskanjem v prvem delu, ki je dobila ime po pesemski parafrazi plesne melodije, in *šuštarpolko* ali *šostarovo*, pri kateri so plesalci in plesalke v prvem delu posnemali čevljarsko delo: sukanje drete in zabijanje klinčkov. Za šuštarpolko se domneva, da je ostanek nekdanjega cehovskega plesa.²⁸ Razširjena je bila na pretežnem delu slovenskega narodnostnega ozemlja, oblikovno so si variante sorodne, le melodije porabske in prekmurskih so drugačne. V spominu informatorjev sta ostali samo še imeni dveh plesov te skupine, in sicer *krājcpolke*, ki je bila verjetno sorodna variantam na Goričkem²⁹ in *mitänkófcam*, ki je bil po imenu sodeč (Mit'n Kopf z'samm) neposredno prenešen iz sosedne avstrijske Štajerske ali Gradiščanskega. Pri tem plesu so se pari drug drugemu priklanjali in trkali z zadnjico. Enako so ga plesali na sosednem Goričkem, le da so ga imenovali židovska ali po pesemski parafrazi Güri Benko.³⁰ V času raziskovanja, v sedemdesetih letih, so godci za posnetek in na svatbi na Gornjem Seniku igrali melodijo, imenovano *General marš* ali po parafrazi *Dragi moj sosed, posod mi koló*,³¹ na katero so svatje plesali polko ali vrtenico. Melodija je bila splošno znana tudi drugod na Slovenskem, nanjo so plesali še med obema vojnama nojkatoliš, v Beli krajini (Preloka) pa carsko kaso, ples s priklanjanjem.³² Le domnevamo lahko, da je bila varianta nojkatoliša znana tudi v Porabju, a je bila že toliko pozabljena, da o njem ni bilo najti nikakršnih podatkov. Ohranila se je le melodija.

V Prekmurju in najbližji soseščini je bil v navadi parni ples, pri katerem je bila plesalka pred plesalcem in sta bila oba obrnjena v isto smer, njune roke pa so bile sklenjene v višini ram. Razširjeni so bili trije tipi variant, večinoma pod imenom Po zelenoj trati, sirotica in rejzlpolka, ki je nastalo na podlagi začetnega besedila pesemskih parafraz. Po plesnem obrazcu domnevamo, da se je ples z variantami vred razvil iz zibenšrita ali šotiša. Varianto 1. tipa so še do 2. svetovne vojne plesali tudi v Porabju, a je potem prišla v pozabo. Prav tako so jo imenovali po pesemski parafrazi, in sicer *Etan jéden šánta*. Po držji in plesnem obrazcu je bila skoraj enaka zibenšritu in se oblikovno oddaljila prekmurskim variantam.³³ Podobno kot rejzlpolka na Goričkem so v Porabju plesali *Rézko*, ki je bila v 70. letih še del plesnega repertoarja na svatbah. Ta tip je v Porabje in na Goričko verjetno prišel z Gradiščanskega, kjer je značilen ples tamkajšnjih Hrvatov, sorodno varianto, prilagojeno njihovemu plesnemu slogu, poznajo tudi Hrvati v Bački.³⁴

Polka in valček, ki ju imamo oba za plesno izročilo, saj sta se pojavila že v sredini 19. stol. tudi na podeželju, sta v Porabju še vedno nepogrešljivi del plesnega repertoarja na svatbah in zabavah. *Polka* se pleše s trikoraki (menjalnimi koraki) brez odskoka v 2.

²⁶ M. R a m o v š, n. d., str. 197–204.

²⁷ A. G o l d s c h m i d t, Handbuch des deutschen Volkstanzes, Berlin 1970, str. 249–253.

²⁸ M. R a m o v š, n. d., str. 181–183.

²⁹ M. R a m o v š, n. d., str. 161–168.

³⁰ M. R a m o v š, n. d., str. 205–208.

³¹ GNI M 31. 264 (igral Ferdinand Šulič 3. 3. 197), GNI M 31. 567 (igral Laszlo Šulič, roj. 1946).

³² Npr. Z. K u m e r, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini, Ljubljana 1968, str. 203–204, 412; M. R a m o v š, Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem – Bela krajina in Kostel, Ljubljana 1995, str. 212–215.

³³ M. R a m o v š, n. d., str. 230–232.

³⁴ M. R a m o v š, n. d., str. 246–253.

četrtinki ter z vrtenjem v desno in levo na mestu ali po krogu naprej, a tudi z odskokom. V navadi je bila še posebna oblika polke z odskokom, pri kateri pa je bil odskok izveden na vsak drugi takt, razen tega plesalec in plesalka odskoka nista delala hkrati, plesalec je odskakoval pri lihih taktih, plesalka pri sodih.³⁵ Plesalci, ki jim je polka s trikoraki pretežka, se vrte na mestu v desno in levo z navadnimi koraki. Tak ples na Slovenskem navadno imenujejo cvajšrit, strokovni izraz zanj je vrtenica. Po podatkih so v Porabju plesali tudi *pájeriš (pris)*, ki je bil po obliki vrtenica, le da so plesalci med plesom menjavali soplesalke. Podobno kot na Goričkem³⁶ so korake lahko izvajali s potresavanjem telesa. *Vólcer* se v Porabju enako kot drugod na Slovenskem pleše na dva načina, dobri plesalci se vrte na mestu ali po krogu naprej s trikoraki, plesa manj večji se vrte na mestu, pri čemer na vsak takt napravijo korak s prikorakom neobtežene noge. Tudi v Porabju so med obema vojnama plesali tako imenovani kmečki valček, ki je bil znan z imenom *mlínarovi ples*.³⁷ Domneva se, da se je tako kot drugod na Slovenskem med ljudi razširil po posredovanju šole.

V šoli je verjetno nastal tudi ples, ki so ga izvajali ob petju pesmi *V Zagrebu je ulica najlepša*, ki je varianta hrvaške Čula jesam, da se dragi ženi.³⁸ Pari so prekrizanih rok napravili štiri korake po krogu v levo, se nato zavrteli za obrat in pol v desno ter nato isto ponovili po krogu v desno. Tako so plesali toliko časa, dokler pesem ni bila izpeta.

V izročilo mlajše plasti uvrščamo plesne igre družabnega značaja, čeprav njihove korenine segajo globoko v preteklost in jih poznajo vsi narodi sveta. Ples z izbiranjem soplesalca, pri katerem tisti, ki izbira, pred izbranega vrže na tla blazino, kjer poklekne in se poljubita ter nato zaplešeta, je bil v Angliji izpričan že v 16. stol.³⁹ Na Slovenskem ga razen v Reziji poznajo povsod in je še v navadi. Enako je v Porabju, kjer ga imenujejo *vájnoštanc*, *vájnikštanc*, *vánkištanc*, *vánkuštanc* ali *püsltanc*.⁴⁰ V Porabju je pri plesu aktiven samo tisti, ki izbira, drugi namreč med izbiranjem sedijo. Vsi zaplešejo polko ali valček na koncu, ko je igra končana ali pa se je naveličajo. Moški mora po končanem plesu za poljub obvezno plačati godcem. Druga najbolj razširjena plesna igra, znana tudi v Porabju, je ples z nadštevilnim plesalcem. Ko morajo med plesom plesalci na dano znamenje zamenjati plesalke, nenadoma eden ostane brez para. Zato dobi za par metlo, s katero nato pleše med drugimi pari. Ko odvrže metlo, pride ponovno do menjave in zopet nekdo ostane sam. Igra se na ta način poljubno ponavlja. Nadštevilna je lahko tudi plesalka. V Porabju je bila v navadi posebna oblika te igre, imenovana *médvedtanc*. Ples je bil po vsebini enak, le da so morali plesalci in plesalke teči v koloni pod mostom dvignjenih sklenjenih rok enega para, na dano znamenje pa so si morali plesalci poiskati par, nakar je sledila polka. Tisti, ki je ostal sam in plesal z metlo, je pri ponovitvi igre tekel na čelu kolone.⁴¹

Le po podatkih je mogoče sklepati o *spretnostnih plesih* v Porabju. Ob posebnih priložnostih, npr. na svatbi, je lahko spreten plesalec dal na glavo poln kozarec vina in plesal, ali sam ali v paru. Enako je mogla plesati spretna plesalka. Tudi na svatbah naj bi plesalec na tla s kredo narisal križ, nato se je na konec enega križevega kraka

³⁵ M. R a m o v š, n. d., str. 254–255.

³⁶ Prim. M. R a m o v š, n. d., str. 256–262.

³⁷ M. R a m o v š, n. d., str. 278–281.

³⁸ M. T e r s e g l a v, Uskoška pesemska dediščina Bele krajine, Ljubljana 1996, str. 242–243.

³⁹ R. W o l f r a m, Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa, Salzburg 1951, str. 169–170.

⁴⁰ Vájnoštanc = iz. madž. vánkostánc; püsltanc = iz nem. küssen (poljubiti) in der Tanz (ples).

⁴¹ M. R a m o v š, n. d., str. 31–32.

postavila plesalka, na konec nasprotnega kraka plesalec in sta križ preskakovala. Informatorica⁴² se ni več dobro spominjala, kako je ples potekal, zdelo se ji je, da sta preskakovala iz enega polja v drugega. Na enak način naj bi potekal tudi ples »po skalah«, po trskah oziroma čez trske, položene na tla.⁴³ Tovrstni plesi so značilni za panonsko-karpatško območje, poznajo jih Madžari, Slovaki, Moldavci, Hrvati v Podravini in drugi.⁴⁴

Čeprav je Porabje del Madžarske, je bil vpliv njenega plesnega izročila na porabsko sorazmerno majhen. Podobno kot v Prekmurju je še vedno v navadi preprosta oblika *čvrdaša*, pri kateri plesalec in plesalka v prvem delu plešeta zibajoče bočne korake v desno in levo ter se v drugem delu na mestu vrtita.⁴⁵ Glede na to, da je godec v Sakalovcih igral melodijo plesa *djébereróžam*, je domneva o njegovem obstoju upravičena, še posebno, ker so ga plesali tudi v sosednih vaseh na Goričkem.⁴⁶ Informatorke na Gornjem Seniku niso vedele imena plesa, ki so ga ob petju madžarskega besedila pokazale. Zdi se, kot bi ples ponazarjal kupčijo, saj sta plesalec in plesalka najprej drug drugemu tolkla ob dlani, nato pa se v sklenjeni drži zavrtela. Madžarski ples sorodne oblike in melodije je bil znan v hrvaški Podravini.⁴⁷ Zdi se, da je podobno kot mlinarovi ples šolskega izvora.

Iz repertoarja novih družabnih plesov, ki so preplavili meščanska in podeželska plesišča že med obema vojnama, sta se ohranila do sedemdesetih let 20. stoletja *tango* in *foks*, vendar v melodičnem, ritmičnem in oblikovnem pogledu tako preoblikovana, da je njuna izvirna oblika skoraj nerazpoznavna.

3.

Podoba plesnega izročila postane popolna šele, če so poleg koreoloških in muzikoloških prvin upoštevane tudi njegove antropološke prvine. Ljudski ples⁴⁸ je tako kot glasba izraz človekovega duhovnega in čustvenega življenja, njegovega odnosa do sočloveka, načina njegovega sporazumevanja z njim, različnih oblik njegovih osebnih in družabnih stikov. Za pravo razumevanje plesa je posebno pomembna njegova vloga v človekovem življenju ob različnih dogodkih koledarskega in življenjskega kroga, v šegah in navadah, ki prepletajo življenje, čeprav so ga v preteklosti mnogo bolj kot danes.

Ples nikoli ni zgolj skupek gibov in gest, ki se ponavljajo v različnem časovnem in ritmičnem zaporedju, ampak gibi in geste izražajo neko sporočilo, pa naj je ples še tako preprost. Sporočilo je vedno namenjeno določeni osebi in skupnosti, ki ples opazuje.

⁴² Povedala Marija Š u l i č, roj. 1908.

⁴³ Povedala Irena P a v l i č.

⁴⁴ Prim. I. I v a n č a n, Narodni plesovi Hrvatske, 2, Zagreb 1963, str. 108–113.

⁴⁵ M. R a m o v š, n. d., str. 303–307.

⁴⁶ M. R a m o v š, n. d., str. 308–311.

⁴⁷ I. I v a n č a n, n. d., str. 134–139 (Hogy a csirke hogy).

⁴⁸ Slovenski ljudski ples je tu še pojmovan kot »plesno izročilo, značilno za slovensko etnično ozemlje vse do let pred drugo svetovno vojno. Če ga imamo samo iz kmečkega podeželja, je krivo deloma dejstvo, da je bila do nedavne preteklosti večina slovenskega prebivalstva kmečkega stanu, deloma pa enostranska usmerjenost raziskovalcev plesnega izročila.« (M. R a m o v š, Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem – Gorenjska, Dolenjska, Notranjska, Ljubljana 1992, str. 7) Opredelitev drži, v kolikor gre za plesno izročilo. Danes je ljudski ples to, kar ljudje vseh slojev in starosti plešejo sebi v zabavo in sprostitve, pri čemer je izključen odrski ples, čeprav tudi služi tem namenom. Poiskati v tem konglomeratu plesov in plesnih načinov značilnost slovenskega plesalca, bo naloga sodobne slovenske etnokoreologije.

Ni pa nujno, da plesalec in plesalka sporočilnost plesa izkoristita. Zgovorna je npr. že sama drža, ki je lahko neosebna, med plesalcem in plesalko je predpisana vljudnostna razdalja, ali pa se v njej izraža intimnejši odnos, telesi plesalcev se stikata, plesalčeve roke skoraj objemajo plesalko. Preprosto vrtenje para more biti nerodno in brez žara, lahko pa se v njegovi intenzivnosti izražata plesalčeva moč in prizadevanje, da bi plesalki ugajal. Koreografska struktura plesa je v bistvu izraz medsebojnega sporazumevanja med plesalcem in plesalko.

Ljubezenska naklonjenost in želja po resnejšem odnosu sta se v porabskem plesnem izročilu najizraziteje izražala pri *štajerišu* in njegovih figurah previjanja, kjer sta bila plesalec in plesalka v neprestanem tesnem stiku, se obračala drug proti drugemu in se umikala, dokler plesalka ni obstala v varnem plesalčevem objemu, kar je on potrdil z dvema potrkoma ob tla. Pri *Rezki* je bila začetna promenada para skoraj namigovanje na spolnost. Vendar se je ples nato razvil le v izmenjavanje pogledov s hkratno ljubko gesto plesalkine desne noge ter se končal z zapeljivo plesalkino vrtenico pod sklenjenima dvignjenima desnicama obeh. Pri *čardašu* je ves čas potekala igra dvorjenja, med katero sta bila plesalec in plesalka neprestano obrnjena drug proti drugemu, s telesom so plesale tudi njune oči. Zato je bil v prvem delu ples počasen, izbruh strasti pa je napovedalo hitro vrtenje v drugem delu.

Ljubezensko igračkanje, nagajanje in šaljenje je razvidno npr. iz špicpolke ali *Mati ptice pečejo*, kot rečejo Porabci temu plesu. Plesalec in plesalka sta drug drugemu za nameravano dvorjenje pretila z žuganjem in se obračala drug od drugega, dokler nazadnje le nista zaplesala skupaj. Podobno je bilo pri madžarskem plesu *djereberožam*, kjer sta plesalec in plesalka izmenoma drug drugega vabila k sebi, a sta bila oba odklonjena, vendar sta nazadnje le zaplesala skupaj. Pri *pajerišu* ali *prisu* so med plesom plesalci zapustili plesalke in izbirali nove, a se nazadnje le vrnili nazaj k svoji. *Vajnikišranc* je ples z izbiranjem soplesalca s pomočjo blazine, kjer je bilo pri izbiranju veliko igre. Plesalec, ki je izbiral, je bil nagajiv, pogosto je skoraj izbral, a se premislil in vrgel blazino pred drugo. Enako so se obnašale plesalke. Pri *sotišu* pa sta plesalec in plesalka, kot da bi se spogledovala, menjavala plesno smer in se z eno roko pripravljala, dokler se nazadnje le nista premislila in se v sklenjeni drži zavrtela.

Namigovanje na intimnejši odnos, ki je bilo omenjeno pri *Rezki*, je bilo posebej značilno pri plesih, ki so bili v navadi samo na svatbah ali v pustnih dneh. V porabskem plesnem izročilu je bil tak ples *mitankofcam*, pri katerem sta se plesalec in plesalka v prvem delu drug drugemu priklanjala ter se trkala z zadnjicama, v drugem pa zaplesala valček.

Razkazovanje moči, plesne sposobnosti in spretnosti je bilo lahko zelo izrazito pri *polki* ali *vrtenici*, kjer se je plesalec izkazal, če je znal plesalko čim hitreje zavrteti, in to v obe smeri. Pri *Marko skače* je dokazoval spretnost z lahkotnostjo ploskanja pod dvignjenimi koleno ter s hitrim vrtenjem v paru, kjer je obrat lahko podvojil. S takim plesom se je prikupil plesalkam, ki so uživale v hitrem plesu. Plesno sposobnost pa sta drug drugemu razkazovala pri *plesu čez narisani križ ali trske*. Nerodna plesalka takega preskakovanja ni zmoгла.

Ples ni bil samo sporazumevanje, z njim so lahko pripadniki nekega poklica *prikazali svoje delo*, in sicer s tem, da so posnemali najznačilnejše delovne gibe. Nekdanji cehovski plesi so pozneje dobili šaljiv značaj in so izvajalcem postali le še zabava in igra, a hkrati tudi priložnost za sporočanje posebnih želja. Pri porabski *šostarovi* sta plesalec in plesalka kleče drug pred drugim posnemala navijanje in izdelavo čevljarске drete ter z udarci s pestjo po lastnem kolenu zabijanje lesenih

klinčkov v podplat. Udarac je lahko padel tudi na koleno soplesalca. Podobno sta pri zgoraj navedenem plesu madžarskega izvora plesalec in plesalka posnemala sklenitev kupčije, ko sta drug drugemu udarjala po dlani. Za kakšno kupčijo sta se domenila, so odkrivali njuni pogledi.

Ples je bil v preteklosti tudi *magično dejanje*, z njim je bilo mogoče prositi za rodnost in večjo rast in z določenimi gibi tudi pokazati, kakšne so naše prošnje. Ostanke takih prošnja so se ohranili skoraj do današnjih časov. Tudi v Porabju so v pustnih dneh maškare visoko poskakovale, v skladu z verovanjem, da bo lan zrasel tako visoko, kot so njihovi skoki. Iz takega verovanja so nastali plodnostni plesi z odskakovanjem, katerih daljna varianta je *Rozinka*.

Na Slovenskem je bil ples v človekovem življenju predvsem zabava in sprostitvev, a ob nekaterih šegah in življenjskih dogodkih tudi obredno dejanje. Podobno je danes, le da je obrednosti vedno manj. Po podatkih je v Porabju dekleta smelo na ples pri šestnajstih, fant pa pri osemnajstih letih. Še v prvih desetletjih po 2. svetovni vojni so bile priložnosti za ples predvsem na *lajkofih* (likofih) po skupnem delu (ličkanje koruze, česanje perja, luščenje bučnih koščic) in na različnih veselicah po gostilnah, posebno ob žeganju (*buči*). V zadnjem primeru so npr. v Sakalovcih naredili leseno plesišče zunaj pod kakšnim drevesom in ga okrasili z brezo. Godce (*goslaríjo*) je plačal krčmar.⁴⁹ Priložnost za ples je bila tudi pred odhodom k vojaku, ko so *ragrútom* priredili zabavo.⁵⁰ Ob nedeljah se je zabava začela po tretji uri popoldne, ob sobotah pa šele po šesti zvečer.

V pustnih dneh, od »túčevnega četrtka« do pustnega torca, so v porabskih vaseh od hiše do hiše z godcem hodili »fašenki« in plesali z domačimi »za kusto repo in dugi len«. Baba (Lenka) je plesala z gospodarjem, drugi »fašenki« pa z gospodinjo. Na pustni torek je bila v gostilni veselica, kjer so se veselili in plesali tudi »za kusto repo in dugi len« predvsem starejši. Še nekaj let po 2. svetovni vojni se je ples končal opolnoči, ko se je s pepelnico začel štiridesetdnevni post.⁵¹ Po ustnem izročilu so na Gornjem Seniku ob koncu 19. stol. za ivanje (23. junija) še kurili kres. Okoli ognja so fantje in dekleta peli, plesali in skakali čezenj. Verovali so, da se bo tisti, ki ga je oplazil plamen, še istega leta poročil.⁵² V Porabju se razen v postnem času ni smelo plesati od katarininega (25. nov.) pa do božiča in v času zorenja žita ter žetve. Plesati so začeli, ko je bil »novi krūj«.⁵³

Na svatovanju je bil prvi ples v gostilni, kamor so se svatje podali takoj po končani cerkveni poroki. Najprej je bil na vrsti ples za glavne svatbene pare, *snejo* in *mladoženca* ter za obe *svabici* in oba *drūžbana*, nato so smeli plesati vsi. Posebno svečan je bil ples na nevestinem domu pred polnočjo, ob obredu snemanja nevestinega venca. Takrat je morala po nekaterih podatkih plesati z vsemi svati, da so videli, če ni »šantava«.⁵⁴ Nato sta ji svabica in drūžban snela venec z glave ter ga dala nevestinim staršem. Na svatbi na Gornjem Seniku (15.–16. 11. 1970) so morali z nevesto prav tako plesati vsi svatje, začeni od najbolj oddaljenih sorodnikov naprej. Ko je nevesta

⁴⁹ Povedal I. M a k o š.

⁵⁰ M. K o z a r - M u k i č, n. d., str. 70.

⁵¹ Podatke posredovala Ana, roj. 1912, in Lorinc Š u l i č, roj. 1903. Gornji Senik, 4. 3. 1970.

⁵² M. K o z a r - M u k i č, n. d., str. 71.

⁵³ Gl. op. 49.

⁵⁴ Povedala J. B a j z e k, roj. 1918. Gornji Senik, 4. 3. 1970.

nazadnje zaplesala z ženinom, ji je ta med plesom vzel venec z glave. Obvezen ples na svatbi je bil *vankišranc*, pri katerem so morali moški plačevati. Navadno je bil denar namenjen nevesti, lahko tudi godcem. Le domnevati je mogoče, da je imel plodnostni značaj ples starejših svatinj, ki so plesale v parih druga z drugo. Po obliki je bil polka ali vrtenica. Svatba se je zaključila dopoldne drugega dne. Že ob zori so odšli svatje na prosto in ples nadaljevali na dvorišču, lahko so se prijeli za roke za *pojutarne*, vodja je vrsto kačasto zavijal po dvorišču in travniku, da so se zaspanci hitreje zdravili.

4.

Porabsko plesno izročilo v primerjavi z drugim slovenskim ne kaže izrazitih posebnosti, saj mu je oblikovno in glasbeno sorodno, v podobnosti pa je še najbližje prekmurskemu na Goričkem. Tudi porabski plesi praviloma niso samonikli, v Porabje so se razširili iz sosedne nemške Štajerske ali Gradiščanskega, morda tudi posredno z Goričkega, saj do konca 1. svetovne vojne med njim in Porabjem ni bilo meje. Madžarskega vpliva je malo, ne v repertoarju ne v slogu, v porabskih plesih skoraj ni opaziti sinkopiranih potrkov, značilnih za madžarsko plesno izročilo, ki so tu in tam zaznavni v plesih na vzhodnem Goričkem. Nekateri podatki pa kažejo, da je moralo biti porabsko plesno izročilo mnogo bogatejše in izvirnejše, kot se nam je ohranilo do sedemdesetih let, ko so tam potekale raziskave. Dokaz za to je ostalina izvirnega parnega plesa *Marko skače*. Ta ples je bil po podatku Š. Kūharja⁵⁵ razširjen tudi v Prekmurju, kjer pa se do danes ni ohranil niti v spominu.

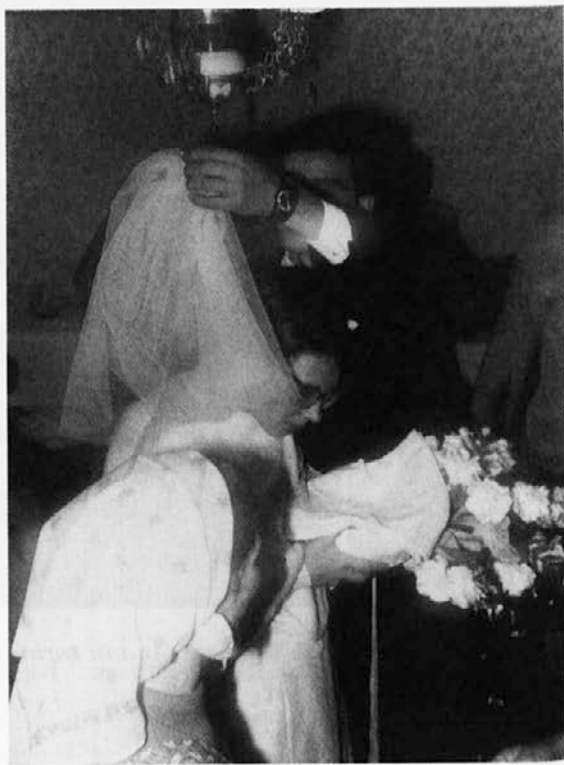

Štajeriš – zaključek 3. figure (Ana in Lorinc Šulič), Gornji Senik, 4. 3. 1970 – Arhiv GNI

⁵⁵ Gl. op. 22.

Svatba – v gostilni ples glavnih svatbenih parov, Gornji Senik, 15. 11. 1970 – Arhiv GNI

Svatba – mladoženec ob koncu plesa snema sneji venec z glave, Gornji Senik, 16. 11. 1970 – Arhiv GNI

Svatba – zjutraj zadnjega dne ples na dvorišču pred razhodom svatov, Gornji Senik, 16. 11. 1970 – Arhiv GNI

Summary

Dance Tradition of the Porabje Region

Porabje is a small triangular area in Hungary, situated among Monošter (Szentgotthárd) and the Slovene and Austrian borders. Its nine villages consist of the predominantly Slovene population. In comparison with other areas in Slovenia, there are no special peculiarities in its dance tradition. Similar to dance tradition in Slovenia in form as well as in music, the dance tradition of Porabje closely resembles the one in Goričko, which is part of the Slovene Prekmurje region.

Very few sources contain any data on the dances of Porabje in the past. Based on the research which took place between 1970 and 1973, it was only possible to reconstruct an approximation of the actual situation. In view of the age structure of the available informants the author was able to ascertain what kind of dances were danced in the region approximately between the end of the 19th century and the 1960's. Based on the analysis of the available data the dances of the Porabje region, like other dances of the Slovene ethnic territory, exhibit a mixture of two layers, the older and the more recent. The older stratum consists of dances whose origin remains unclear, but are presumably part of the Indo-European tradition since similar forms appear among all European nations, and also elsewhere in the world. The older stratum consists of any movement with ceremonial character, whether it had been choreographed or not. The movements of most Shrovetide masks (the so-called *fašenki*), carolers, and the *pojutarne*, the dance of wedding guests at the end of the wedding, which had the same form as elsewhere in Slovenia where it was called *kačo zvijati* (coiling a snake), are therefore characterized as dances. The origin of the dances of the younger stratum is known and can be traced through their forms, melodies and names. Most of them have been adopted from elsewhere, and usually came to Porabje from the

Styria region in Austria, from Burgenland, and maybe also indirectly from the Goričko region since prior to the end of WWI there had been no border between Goriško and Porabje (*štajeriš, Ans, cvaj draj, Mrkevca, Mic, Mic, Micika, Mati ptice pečejo, Rozinka, Etan jeden šanta, Rezka, pris, mlinarovi ples, vajnikištamc*). Hungarian influence is scarce (*čardaš, Djereberožam*), be it in the repertory or in style. Certain data, however, point to the fact that the Porabje dance tradition must have been much richer and more original than the one which had been preserved by the 1970's. A proof of this is also contained in the remnants of the original dance for pairs, *Marko skače*. According to Števan Kūhar this dance was once widely danced in Prekmurje as well, but has not been preserved even in people's memory.

Even in the first decades after WWII opportunities for dancing in Porabje mainly arose after common work (corn-husking, feather-combing, shelling pumpkin seeds) has been completed and partying began, in different parties in pubs, especially during the Shrovetide and on patron saint's days, and on weddings where dancing preserved its ceremonial role when the bride's wreath was being taken off.